

Коваленко Анатолій Сергійович,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 34, м. Умань, Черкаська обл., 20300

ORCID id 0000-0003-3511-1301

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ГІТАРНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються історичні події, що вплинули на динаміку формування інструментальної гітарної освіти в Україні, аналізуються причини відставання становлення вітчизняної інструментальної гітарної освіти в системі музичної освіти та європейських тенденцій.

Ключові слова: виконавська діяльність гітаристів, вітчизняна інструментальна гітарна освіта, гітарне мистецтво, історія гітари, музична освіта.

Коваленко А.С.

Исторические предпосылки становления отечественного инструментального гитарного образования в контексте развития музыкального образования

В статье рассматриваются исторические события, повлиявшие на динамику формирования гитарного образования в Украине, анализируются причины отставания становления отечественного инструментального гитарного образования в системе музыкального образования и европейских тенденций.

Ключевые слова: исполнительская деятельность гитаристов, отечественное инструментальное гитарное образование, гитарное искусство, история гитары, музыкальное образование.

Kovalenko A.S.

Historical background to establishment of the national instrumental guitar education in the context of music education development

The article highlights the historical background to establishment of national instrumental guitar education in the context of music education development. We consider historical events that have influenced the dynamics of the formation of competencies of guitar education in Ukraine.

Based on the analysis of the scientific literature the author shows that guitar education in Ukraine is a relatively new phenomenon. It is examined historical preconditions of the development of national guitar education in the context of three periods of development of music education. During the first period, guitar education is not systemic. Guitar playing is popular among Lviv seminarians and as home performance. The second period is characterized by the fact that guitar art emerges from the global crisis, which has been reflected in national performance and pedagogy. Playing the guitar attracts the attention of professional musicians; it is examined performance abilities of the instrument, its structure and repertoire. During this period, guitar education acquires systemic features. The performance of the guitar players improves significantly, and the repertoire is replenished with the best examples of world classical music. The third period is characterized by intensification of competitive activity in the field of guitar performance. A guitar class appears in the Kyiv Conservatory. In postwar times, the development of guitar performances is influenced by the political situation and censorship. Besides, the third period is characterized by the flowering of national performers' schools, the intensification of international relations with foreign guitar performers and educators, which is the basis for the establishment and development of national instrumental guitar education.

Key words: guitarists' performance activities, national instrumental guitar education, guitar art, history of guitars, music education.

© Коваленко А.С., 2017

Вступ. Стрімкий розвиток вітчизняної інструментальної гітарної освіти вимагає історичного дослідження зародження та передумов становлення цього музично-освітнього явища. Вивчення та аналіз проблем, що зумовили відставання вітчизняної інструментальної гітарної освіти від загальної системи музичної освіти, сприятимуть попередженню та їх запобіганню у майбутньому. Специфіка інструментальної музичної освіти полягає у тісному зв'язку з виконавством на музичних інструментах. Адже виконавство, на нашу думку, є продуктом музичної педагогіки. І від якості музичної педагогіки залежать професіоналізм та успіхи вітчизняних виконавців на міжнародних конкурсах. А це, в свою чергу, є складовою іміджу нашої країни.

Огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. Вивченням історії та змісту гітарної освіти з позиції музичної педагогіки та мистецтвознавства займалися чимало науковців, вони порушували питання різновидів конструкцій гітар, аналізували досвід інших країн. Серед них — В. Ганєєв, Т. Іванніков, К. Ільгін, В. Козлін, Д. Крутіков, М. Михайленко, Є. Мошак, В. Сидоренко, В. Ткаченко, А. Тихонравова, Фан Динь Тан, Н. Якименко та інші. Однак історичні передумови розвитку вітчизняної інструментальної гітарної освіти та причини її відставання від системи музичної освіти досліджені та обґрунтовані недостатньо.

Метою статті є висвітлення історичних передумов становлення вітчизняної інструментальної гітарної освіти в контексті розвитку музичної освіти.

Результати дослідження та обговорення. Аналіз джерельної бази дослідження [1; 3; 5; 7; 10] дає змогу констатувати, що гітарна освіта в Україні є молодим явищем і не має глибокого історичного підґрунтя. Для порівняння: в країнах Західної Європи гітарне мистецтво набуло поширення з XIII ст. В Іспанії на той час використовуються два види гітари: мавританська та латинська. З певними відмінностями в будові інструмент набуває популярності у Франції, Англії та німецькомовних країнах [12, 12]. У XVI ст. гітарі належить першість серед музичних інструментів. Починаючи з Франції «мода поширюється на Західну Європу, завойовуючи Фландрію, Англію, Італію» (переклад з рос. — А.К.) [12, 16]. Переживши злети та падіння, гітара набуває свого сучасного вигляду завдяки іспанському майстру Антоніо де Торресу. Інструменти, які він виготовляв після 1850 р., є взірцем для послідовників майстра й до сьогодні [12, 63].

У часи занепаду гітарного мистецтва в більшості країн Європи, в Іспанії його розвиток не припинявся, оскільки цей інструмент пов'язаний з багатьма традиціями культурного

життя країни. Перша письмова згадка про іспанську п'ятиструнну гітару з'явилась у 1586 р., автор Хуан Карлос Амата «своїм Трактатом поклав початок професійному вивченню іспанської гітари» (переклад з рос. — А.К.) [4, 13]. У XX ст. увагу до гри на гітарі привернув знову іспанець — А. Сеговія. Завдяки його гастрольній та публічній діяльності гітара повернула статус класичного професійного інструмента. Багато відомих композиторів того часу пишуть твори для гітари, відкриваються школи та академії, де навчання гри на гітарі проходить на високому професійному рівні. Гітара в руках маестро звучить в багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні. Гастролі А. Сеговії в 30-х роках XX ст. у Києві змусили багатьох впливових діячів та музикантів переглянути своє ставлення до гітари. Цей момент вважаємо переломним у розвитку гітарного мистецтва в Україні та вагомим поштовхом для розвитку професійної інструментальної гітарної освіти.

Важливими складовими становлення гітарної освіти, крім праць авторитетних педагогів, є концертна діяльність провідних виконавців, творчість композиторів та робота майстрів з виготовлення інструментів. Системність та успішність діяльності усіх компонентів визначає швидкість та якість розвитку інструментальної гітарної освіти. На нашу думку, саме виконавська практика яскравих гітаристів сприяла становленню гітарної освіти та мотивувала розвиток усіх її складових.

На основі аналізу джерельної бази дослідження [1; 3; 4; 6; 10] нами висвітлені історичні передумови становлення вітчизняної інструментальної гітарної освіти. Почавши свій шлях від поодиноких яскравих виконавців, гітарне мистецтво стає масовим, а отже, і невід'ємною частиною музичної освіти, в контексті якої ми розглядаємо це музично-освітнє явище. Для зручності розглянемо історичні передумови становлення вітчизняної гітарної освіти в контексті трьох періодів розвитку музичної освіти.

Перший період (сер. XIX — поч. XX ст., до 1912 р.) — перші згадки про виконавську діяльність гітаристів.

Перші відомості про навчання гри на гітарі знаходимо в стінах Львівської греко-католицької семінарії, де володіння гітарою було обов'язковою умовою естетичного виховання. Зі стін семінарії вийшов І. Сінкевич — «старший товариш і одночасно вчитель М. Вербицького, під керівництвом якого майбутній композитор опановував основи гри на гітарі» [7, 22]. Автор музики національного гімну М. Вербицький залишив після себе низку творів для гітари та транскрипцій музики європейських композиторів, а найголовніше — посібник «Поученіє Хітари», який можна вважати першим підручником для оволодіння майстерністю гри на гітарі [1, 1].

Одним з перших професійних виконавців, що почав свій творчий шлях в Україні, а згодом підкорив найпрестижніші концертні зали Росії та Європи, був М. Соколовський (1818–1883). В. Сидоренко, досліджуючи біографію виконавця, зауважує, що перший успішний публічний виступ відбувся на сцені Житомирського міського театру в 1841 р. Після виступів містами України, з 1846 р. музикант гастролює в Росії. Як зазначає вчена: «Згодом, у 1858 та 1863–1868 рр. його гастрольна діяльність розгорнулася у Петербурзі, Лондоні, Парижі, Відні та інших містах Німеччини, Італії, Бельгії, Польщі (а також сучасних — Литви та Білорусії)» [6, 35]. Відомо, що виконавець мав 17-струнну гітару, де 6 струн — основні, а 11 — додаткові баси [2]. Але найголовнішим прагненням М. Соколовського було започаткувати викладання гітари на професійному рівні та відкрити клас гітари в Санкт-Петербурзькій консерваторії. На жаль, дирекція закладу не підтримала прагнення амбітного музиканта. Основна причина, за В. Сидоренко, — «тенденційне ставлення до інструменту в суспільстві» [6, 36].

Аналізуючи архівні документи про відкриття перших музичних шкіл на території нинішньої України (1867–1903 рр.), знаходимо лист-звернення директора Київського відділення Російського музичного товариства від 12 листопада 1867 р. до Імператора Всеросійського з проханням дозволити відкрити в м. Києві музичну школу. До листа додавався устав школи, в якому вказувалось 5 відділів: 1) викладання гри на фортепіано і методики; 2) викладання гри на скрипці; 3) викладання гри на віолончелі; 4) викладання співу; 5) курс теорії музики. Для інструменталістів обов'язковою була гра в оркестрі [8, 9]. Отже, робимо висновок, що гітара ще не викладалась в музичних школах. Натомість знаходимо опубліковану в м. Києві «Коротку історичну довідку про гітару», датовану 1910 р. В передмові до неї автор П. Чебодько вказує на те, що останнім часом інтерес до гітари настільки виріс, що в деяких містах Росії відкриваються гуртки і навіть спілки гітаристів [9, 3].

Протягом першого періоду гітарна освіта не має системного характеру. Гра на гітарі популярна серед львівських семінаристів та в умовах домашнього музикування. Поодинокі талановиті музиканти-самоуки, опанувавши гру на гітарі на достатньому рівні, виступають з концертами та займаються приватною педагогічною практикою. Виступи іноземних виконавців проходять рідко і сприймаються з великим подивом, адже у вітчизняній музичній освіті гітара вважається любительським інструментом, не професійним.

Другий період (1913–1938 рр.) — гітарне мистецтво виходить із кризи у світовому масштабі, що відобразилось на вітчизняному виконавстві

та педагогіці. Гра на гітарі привертає увагу професійних музикантів, досліджуються виконавські можливості інструмента, його будова та репертуар.

Ю. Ніпрокін, досліджуючи творчий шлях видатних виконавців та викладачів гітари в Одесі, зазначає, що одним з основоположників гітарної освіти на півдні України був З. Кіпченко (1879–1968). Під час перебування у Ленінграді він мав можливість навчатись у віртуоза І. Деккер-Шенка (1825–1899), який закінчив Віденську консерваторію та мав великий авторитет серед гітаристів того часу. З. Кіпченко виступав як виконавець та викладав гру на гітарі у Ялті. З 1907 р. мешкав в Одесі, де активно співпрацював з відомими музикантами та співаками. В Києві вийшли друком його власні твори та обробки українських народних пісень для гітари. В 1916–1919 рр. він очолював гітарні курси, в 30–40 роках ХХ ст. керував гуртком народних інструментів, а з 1953 р. викладав гітару в музичній школі для дорослих. Серед учнів З. Кіпченка багато талановитих музикантів, що продовжили виконавський, композиторський та педагогічний шлях вчителя [5, 13].

Другом З. Кіпченка був В. Кріхацький (1877–1942), який також жив в Одесі. Першим його вчителем гри на гітарі був батько, а згодом грек В. Хадумоглу. Поєднуючи заняття музикою з образотворчим мистецтвом, він досягнув значних успіхів. У 1905 р. після смерті свого наставника барона Клодта він реалізував його мрію — організував гурток гітаристів. Найбільшим внеском В. Кріхацького у розвиток гітарної освіти вважаємо зібрану ним величезну бібліотеку гітарних нот та переклад книги Ф. Буека «Трактат про гітару», яка ознайомила радянських гітаристів з історією розвитку гітари в країнах Європи [5, 28].

В. Сидоренко зауважує, що великий внесок у розвиток гітарного виконавства та педагогіки зробив радянський гітарист з українським корінням П. Ісаков (1886, Крим — 1958, Ленінград). Майстерно оволодівши грою на шестиструнній та семиструнній гітарі, він виступав як соліст та акомпаніатор з відомими вокалістами того часу. Значних успіхів П. Ісаков досягнув як педагог та конструктор різновидів гітар. У 1926 р. в Ленінграді він заснував гітарні курси, з учасників яких у 1928 р. був створений гітарний оркестр, різновиди гітар для якого розробив він сам. Але в повній мірі педагогічна майстерність П. Ісакова розкрилась під час викладання у Ленінградському музичному училищі. За час педагогічної роботи він підготував багато гітаристів та зробив значну «кількість транскрипцій для шестиструнної та семиструнної гітар» [6, 37].

Переглянувши ставлення до гітари змусили концерти прославленого іспанського гітариста А. Сеговії. С. Чистов, досліджуючи творчу діяльність музиканта в Україні, констатує, що у 1927 р.

виступи А. Сеговії відбулися 14 березня в Харкові та 16 березня в Києві. За відгуками в пресі розуміємо, що виконавець продемонстрував багаті виражальні можливості інструмента та досягнув нечуваного успіху. Особливе захоплення у дослідника творчості музиканта П. Агафошина викликав різноманітний та багатий репертуар А. Сеговії. Як зазначає П. Агафшин, «репертуар, виконаний Сеговією в обидва приїзди, включав в себе більше семидесяти різноманітних творів як оригінальних гітарних композиторів, так і перекладів фортепіанних і скрипкових творів. ...Сеговія, за його власними словами, грає напам'ять до трьохсот різних п'єс» (переклад з рос. — А.К.) [10, 18].

С. Чистов зазначає, що виступи геніального виконавця сприяли публікації книг, нотних збірок та методичної літератури. Так, у 1927 р. було опубліковано брошуру «Декілька слів про гітару: Невеликий історико-дослідницький нарис» О. Мартінсена. Більш змістовним дослідженням можна вважати книгу П. Агафошина «Нове про гітару», опубліковану в 1928 р. Автор знайомить радянських читачів з історією гітари, творчим шляхом А. Сеговії та творами іспанських композиторів для гітари. У 1930 р. П. Агафшин публікує сім альбомів «Репертуару гітариста», в які увійшли вибрані твори для гітари із репертуару А. Сеговії. Збірки швидко набули популярності, і репертуар вітчизняних гітаристів поповнився кращими зразками світової класичної музики. Велику роль у розвитку музично-педагогічної думки та становленні методики викладання гри на гітарі відіграла «Школа гри на шестиструнній гітарі», опублікована П. Агафшиним у 1934 р. Увібравши в себе багатий викладацький досвід автора та враження від спілкування з маестро А. Сеговією, книга надихнула багатьох молодих виконавців на підвищення свого виконавського рівня та вказала вірний шлях для підвищення професіоналізму [10, 19].

С. Чистов зауважує, що в 20–30-ті роки ХХ ст. Радянський Союз відвідало багато талановитих виконавців-гітаристів, як-от: Л. Валькер (Австрія), К. Гудіан (Німеччина), Памморі (Італія). У 1936 р. після світового турне Радянський Союз знову відвідав А. Сеговія [10, 19]. Виступи іноземних артистів привернули увагу та заохотили до занять на класичній гітарі. Ставлення до гітари змінюється, інструментом починають цікавитись професійні музиканти та композитори. Та найголовнішим є те, що іноземні музиканти сприяли розвитку системи музичної освіти гітаристів.

Перший набір по класу гітари був оголошений у 1925 р. в Київському музично-театральному технікумі (зараз Київський інститут музики ім. Р. Глієра). Перший викладач гітари в технікумі — професійний музикант, випускник фортепіанного факультету М. Геліса (1903–1976). З 1928 р. він викладає в Музично-драматичному

інституті ім. М. Лисенка, «а з 1934 року, після наступної реорганізації вищого навчального закладу, — на відділі, пізніше — на кафедрі народних інструментів Київської консерваторії» [3, 47]. Розробивши перші спеціальні програми для навчання на народних інструментах, він став фундатором професійної гітарної освіти в УРСР та інших республіках Радянського Союзу, адже Київська консерваторія стала першим та на довгий час єдиним вищим навчальним закладом серед радянських ВНЗ, де гітаристи мали змогу отримати вищу освіту [3, 47].

Протягом другого періоду гітарна освіта набувала системних рис. Приїзд іноземних музикантів сколихнув вітчизняне музичне життя. Спілкування з прославленими гостями дало змогу відкоригувати та систематизувати методичні знання провідних викладачів-гітаристів. Виконавська майстерність гітаристів відчутно покращилась, а репертуар поповнився кращими зразками світової класичної музики. Фундаментом професійної гітарної освіти в Україні стала педагогічна діяльність М. Геліса.

Третій період (1939–1961 рр.) — перші успіхи гітарної освіти на конкурсній арені, поява гітарного класу в Київській консерваторії, евакуація митців у воєнні роки та вплив політики на розвиток гітари в системі музичної освіти.

М. Михайленко зазначає, що результати педагогічної роботи М. Геліса можна оцінити за успішними виступами його вихованців на I Всесоюзному огляді-конкурсі виконавців на народних інструментах, який відбувся у Москві 1939 р. Виконавши твори з репертуару А. Сеговії, звання дипломанта здобув гітарист К. Смага, який разом із М. Прокопенком у 1940 р. став першим студентом-гітаристом у Київській консерваторії [3, 47].

У воєнні роки культурну та наукову еліту було евакуйовано на схід. Це дало змогу не тільки зберегти від воєнних ударів кращі досягнення в цих галузях, а й творчими зусиллями провідних митців підняти бойовий дух військових. Відомо, що в цей час написано багато пісень, які виконувалися під супровід гітари. Зважаючи на мобільність інструмента, це було зручно як для композиторів, так і для виконавців.

Викладацький склад Київської консерваторії не було евакуйовано офіційно. Власними силами директор консерваторії А. Луфер та більша частина викладачів переїхали до Свердловська, інші — до Алма-Ати, Баку, Іркутська, Саратова, Ташкента, Уфи. М. Михайленко зауважує, що «наша професура за ці три роки виховала нові кадри, тим самим заклавши основи професійної музичної освіти “народників” у Свердловській і Ташкентській консерваторіях» [3, 48].

Після повернення до Києва викладачі та студенти продовжили свою роботу. Але постанова

ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1948 р. змінила розвиток музичної освіти. Музичні інструменти, які, на думку радянської влади, пропагували іноземну культуру, були вилучені з навчального процесу. Гітара, потрапивши під критику, на десятиліття зникає з навчальних закладів до наступної постанови ЦК КПРС від 28 травня 1958 р., яка відмінила дію попередньої. В 1959 р. для викладання гітари в Київську консерваторію був запрошений Я. Пухальський.

У період 1948–1958 рр. гітара хоч і зникла з навчальних закладів, але продовжувала звучати. Організовувались концерти для любителів гітари. Гітарист К. Смага, як стверджує М. Михайленко, працював солістом Укрконцерту. Велику роль у розвитку гітарної освіти в Радянському Союзі та в боротьбі з «системою» відіграв російський гітарист О. Іванов-Крамський (1912–1973). Він підготував велику кількість гітаристів, написав багато творів для гітари та опублікував «Школу гри на шестиструнній гітарі». Ю. Фінкельштейн зауважує, що серед заслуг О. Іванова-Крамського — відкриття в 1960 р. класу

гітари в Музичному училищі імені Гнесіних та Музичному училищі при Московській консерваторії [11, 127]. Крім того, він один з небагатьох гітаристів, які отримали звання заслуженого артиста РРФСР (1959 р.).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Складними видались історичні передумови становлення вітчизняної інструментальної освіти. Ставлення до інструмента як до любительського довгий час не давало змоги ввести його до системи музичної освіти. Брак методичної літератури та якісного інструментарію також не сприяв професійному розвитку. І лише завдяки приїзду прославлених іноземних виконавців з гастролями та майстер-класами, а також самовідданій праці радянських музикантів-гітаристів вдалося закласти фундамент вітчизняної інструментальної гітарної освіти.

Подальші дослідження плануємо спрямувати на аналіз джерелознавчої літератури про розвиток вітчизняної інструментальної гітарної освіти у другій половині ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА

1. *Вербицкий М.М.* Иллюстрированный биографический энциклопедический словарь. Гитаристы и композиторы [Электронный ресурс] / М.М. Вербицкий. — Режим доступа : <http://www.abc-guitar.narod.ru/pages/verbitsky.htm> — Загл. с экрана. — Дата: 15.02.2017 р.
2. *Волков В.* Лучшие гитаристы России в «Аккорде» / В. Волков // Гитаристъ. — 2005. — № 1. — С. 1–2.
3. *Михайленко М.П.* Київська школа гри на гітарі / М.П. Михайленко // Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського : наук. журн. / [редкол.: Рожок В.І. та ін.]. — К., 2010. — № 1 (6). — С. 47–50.
4. *Михайленко Н.П.* Справочник гитариста / Н.П. Михайленко, Фан Динь Тан. — К., 1998. — 247 с.
5. *Нипрокин Ю.* Этюды о гитаристах / Ю. Нипрокин. — О. : Друк, 2002. — 165 с.
6. *Сидоренко В.Л.* Гітарна традиція Львова як складова академічного народно-інструментального мистецтва України : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / В.Л. Сидоренко. — Л., 2009. — 231 с.
7. *Сидоренко В.Л.* Гітарне мистецтво у Львові / В.Л. Сидоренко // Гітара. ua. — 2008. — № 1. — С. 22–23.
8. *Справа про відкриття в м. Києві музичної школи* // ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 46. — Спр. 471. — Арк. 1–16.
9. *Чебодько П.Я.* Краткая историческая справка о гитаре / П.Я. Чебодько. — К. : Тип. «Рус. печ.», 1910. — 14 с.
10. *Чистов С.* Киевские страницы биографии Андреса Сеговии / С. Чистов // Гітара в Україні. — 2008. — № 1. — С. 17–20.
11. *Финкельштейн Ю.А.* Произведения А. Иванова-Крамского для классической гитары / Ю.А. Финкельштейн // Проблемы музыкальной науки — Уфа : Уфимский гос. институт искусств им. З. Исмаилова, 2015. — № 2 (19). — С. 127–131. — DOI: 10.17674/1997-0854.2015.2.19.127-131.
12. *Шарнассе Э.* Шестиструнная гитара (от истоков до наших дней) : [пер. с фр.] / Э. Шарнассе. — М. : Музыка, 1991. — 88 с.

REFERENCES

1. *Verbitskii M.M.* Illiustrirovannyi biograficheskii entsiklopedicheskii slovar. Gitaristy i kompozitory [Illustrated Biographical Encyclopedic Dictionary. Guitarists and Composers]. [Elektronnyi resurs] / M.M. Verbitskiy. — Rezhim dostupa : <http://www.abc-guitar.narod.ru/pages/verbitsky.htm> — Zagl. s ekrana. — Data : 15.02.2017 r.
2. *Volkov V.* Luchshye gitaristy Rossii v «Аккорде» [Best Guitarists of Russia in “Accord”]. V. Volkov // Gitarist. — 2005. — № 1. — S. 1 — 2.

3. *Mykhailenko M.P.* Kyivska shkola hry na hitari [Kyiv Guitar School]. Chasopys Natsionalnoi Muzychnoi Akademii Ukrainy imeni P.I. Chaikovskoho : nauk. zhurnal / [red. kol. : Rozhok V.I. ta in.]. — Kyiv, 2010. — № 1(6). — S. 47 — 50.
4. *Mikhailenko N.P.* Spravochnik gitarista [Guitarist's Guide]. N.P. Mikhailenko, Fan Din Tan. — Kyiv, 1998. — 247 s.
5. *Niprokin Yu.* Etiudy o gitaristakh [Etudes about Guitarists]. Yu. Niprokin. — Odessa : Druk, 2002. — 165 s.
6. *Sydorenko V.L.* Hitarna traditsiia Lvova yak skladova akademichnoho narodno-instrumentalnoho mystetstva Ukrainy [Lviv Guitar Tradition as Component of Ukrainian Academic Folk-Instrumental Art]. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03. / Sydorenko Viktoriia Leonidivna. — Lviv, 2009. — 231 s.
7. *Sydorenko V.L.* Hitarne mystetstvo u Lvovi [Guitar Art in Lviv]. Viktoriia Sydorenko. Gitara. ua. — 2008. — № 1. — S. 22 — 23.
8. Sprava pro vidkrittia v m. Kyievi muzychnoi shkoly // TsDIAK Ukrainy. — F. 442. — Op. 46.— Spr. 471. — Ark. 1 — 16.
9. *Chebodko P.Ya.* Kratkaia istoricheskaia spravka o gitare [Brief Historical Guide to Guitar]. P.Ya. Chebodko. — Kiev : tip. «Rus. pech.», 1910. — 14 s.
10. *Chistov S.* Kievskie stranitsi biorgafii Andresa Segovii [Kiev Pages of Andres Segovia's Biography]. S. Chistov // Gitara v Ukraini. — № 1. — 2008. — S. 17 — 20.
11. *Finkelshtein Yu.A.* Proizvedeniia A. Ivanova-Kramskogo dlia klassicheskoi gitary [A. Ivanov-Kramskoy's Works for Classical Guitar]. Yu.A. Finkelshtein // Problemy muzykalnoi nauki — Ufa : Ufimskii gos. institut iskusstv im. Z. Ismagilova, 2015. — № 2 (19). — S. 127 — 131, 1997-0854, DOI: 10.17674/1997-0854.2015.2.19.127-131.
12. *Sharnasse E.* Shestistrunnaia gitara (ot istokov do nashikh dnei) [Six-Stringed Guitar (from the beginning to our days)]. [per. s fr.] / E. Sharnasse. — M. : Muzyka, 1991. — 88 s.